

УДК 314.117.3:330(564.2+567.2)(477)

А. П. Ревенко,

доктор економічних наук, професор,

E-mail: a.revenko@lanet.kiev.ua

Доходи та витрати домогосподарств України за період 2015 рік – перша половина 2016 року

Розглядаються принципи організації та практика проведення обстежень умов життя домогосподарств, які здійснюються Державною службою статистики України. Аналізуються зміни доходів та витрат домогосподарств за 2015 р. – першу половину 2016 р. та вплив на них інфляції. Також показано споживання населенням основних харчових продуктів та самооцінка домогосподарствами свого матеріального становища.

Ключові слова: *доходи домогосподарств, витрати домогосподарств, обстеження умов життя домогосподарств, споживання продуктів харчування, самооцінка рівня доходів, матеріальний добробут.*

Дослідження доходів та витрат домогосподарств є найбільшою складовою частиною більш широких обстежень умов життя домогосподарств. Ці обстеження повністю відповідають міжнародним вимогам, зокрема рекомендаціям Міжнародної організації праці (далі – МОП) “Consumer Price Indices”, прийнятим наприкінці 2003 р. [1] та рекомендаціям Євростату “Household Budget Surveys in the EU. Methodology and recommendation for harmonization” [2].

На жаль, досі залишається нератифікованою Верховною Радою України стаття 13 (як і ще кілька) ухваленої Генеральною конференцією МОП у 1985 р. Конвенції про статистику праці № 160. Вказана стаття складається з одного речення, в якому у найзагальніших рисах йдеться про вимоги до статистики витрат домогосподарств: “Статистика витрат на ведення домашніх господарств або, якщо потрібно, витрат сімей і, по змозі, прибутків від ведення домашніх господарств або, якщо потрібно, прибутків сімей готується по всіх категоріях та розмірах домашніх господарств або сімей і таким чином, щоб вона характеризувала країну в цілому” [3]. Зазначимо, що Конвенції МОП вимагають ратифікації парламентами. І ще за радянських часів (15.08.1991 р.) тодішня Верховна Рада УРСР ратифікувала лише чотири з дев’яти суттєвих статей цієї Конвенції, які не суперечили тодішнім ідеологічним уявленням та інформація за якими не вважалася закритою. І хоча в Україні вже більше 15 років розробляється та без будь-яких обмежень оприлюднюється величезний масив інформації щодо доходів та витрат домогосподарств, у політичному контексті, який не слід ігнорувати, відсутність зрушень щодо цього питання можна трактувати так: Україна досі не змінила свого негативного ставлення до нератифікованих статей цієї Конвенції і продовжує дотримуватися тодішніх радянських позицій.

Слід відмітити, що обстеження доходів та ви-

трат, які за радянщини мали назву “обстеження бюджетів сімей”, здійснювались у СРСР та в УРСР і раніше, починаючи з років індустріалізації та колективізації. Але вони охоплювали переважно галузі з відносно вищою заробітною платою, ніж по промисловості загалом. Пізніше ці бюджетні обстеження поширили і на колгоспників. В Україні, навіть у 1966 р., обстежувалися бюджети лише робітників (тобто не були охоплені інженери, службовці) чорної металургії, вугільної промисловості, машинобудівної та металообробної промисловості, а також колгоспників; з 1969 року до обстеження було включено службовців. Більше того, видання з публікацією результатів обстеження вийшло у 1971 році під грифом “Для службового користування” [4, с. 7, 43] Учасники обстежень відбиралися профспілковими організаціями. Зрозуміло, що тодішні обстеження не були репрезентативними, а головне, результати обстежень до кінця 80-х років минулого сторіччя майже не оприлюднювались.

З 1999 р. у статистиці України було впроваджено принципово нові обстеження умов життя, які базуються на стандартах МОП та Євростату. І головне місце в них займають обстеження доходів та витрат домогосподарств, які по суті є статистико-соціологічними вибірковими опитуваннями. Майже всі соціологічні опитування, які проводяться в Україні різними організаціями, базуються на вибірці обсягом дві тисячі респондентів. Обстеження умов життя, які здійснюються Держстатом, передбачають вибірку близько 12 тис. домогосподарств. За середнього розміру домогосподарства 2,6 особи ці обстеження охоплюють приблизно 31 тис. мешканців. Такий об’єм ретельно побудованої вибірки дозволяє впевнено розповсюджувати отримані результати на все населення (генеральну сукупність) і отримувати надійні деталізовані данні.

Усі розробки умов життя, в тому числі й доходів та витрат, побудовані так, щоб отримати результати не лише в цілому по Україні, але і по всіх регіонах, містах (з додатковим виділенням великих міст з населенням більше 100 тис. мешканців

і малих міст) і сільській місцевості. Основні розробки провадяться з виділенням більш ніж 40 соціально-демографічних груп домогосподарств за такими ознаками: кількість осіб; наявність / відсутність дітей; наявність працюючих і непрацюючих; характеристики децильних (десятивідсоткових) груп та ін.

Розробки доходів домогосподарств передбачають виділення 26 позицій, витрат – 46 позицій з додатковим виділенням більше 20 позицій продуктів харчування. Видаються щорічні статистичні збірники “Витрати та ресурси домогосподарств України” (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України), останній – за 2015 рік та квартальні бюлетені, останній – за II квартал 2016 року. Крім щорічних збірників по Україні під такою самою назвою видаються збірники за кожного регіону. Загальний щорічний об’єм цих видань складає приблизно 5 тис. сторінок, хоча останнім часом для економії більша частина регіональних розробок подається лише в електронній формі на сайтах Держстату. Оскільки розібратися в такому величезному масиві статистичної інформації більшості користувачів досить складно, паралельно до основних публікацій на офіційному сайті Держстату подаються спеціальні доповіді, в яких наводяться та коментуються найбільш важливі дані.

Характеризуючи обстеження умов життя, слушно зауважити таке. На відміну від більшості інших статистичних спостережень, що стосуються переважно юридичних осіб, а інформацію підготовлюють співробітники с попереднім досвідом роботи, в обстеженнях домогосподарств коло респондентів постійно змінюється, при цьому інструктори-статистики, які проводять ці опитування, спілкуються з респондентами (переважно жінками), які не мають ніякого попереднього досвіду, а отже, від них усіх вимагається увага та акуратність.

Обстеження умов життя в Україні, як вже згадувалося, проводяться за стандартами МОП і Євростату, високо оцінюються Світовим банком і дійсно є одним із найбільш успішних досягнень наших статистичних спостережень. Однак у них є один досить серйозний недолік, в якому не винна українська статистика. Він випливає з того, що участь відібраних у цих обстеженнях домогосподарств є суто добровільною, не обов’язковою, тому не всі відібрані домогосподарства погоджуються брати в ньому участь. Можна зазначити дві основні причини відмов: небажання “світитися” з незаконними, тіньовими доходами і, меншою мірою, необхідність витрачати час на ведення всіх необхідних записів. Тому від участі в обстеженнях переважно відмовляються більш заможні домогосподарства, які переважно мешкають у великих містах. Про це свідчать такі дані. У 2015 р. у ціло-

му по Україні з 12228 відібраних домогосподарств погодилися взяти участь 77,0%, у т. ч. 94,3% – у сільській місцевості, 82,4% – у малих і 63,0% – у великих містах. За регіонами найвищі показники – в областях з переважно сільським населенням: 95,1% – в Івано-Франківській, 94,0% – у Рівненській та 93,9% – у Чернівецькій областях і лише 62,4% – у Одеській області й навіть трохи менше половини (49,2%) – у м. Києві [5, с. 371].

Здавалося б, що домогосподарства-відмовники можна замінити тими, які б погодилися взяти участь в обстеженнях. Але, по-перше, це суперечить базовим методологічним вимогам формування вибірки, по-друге, в ньому знову не будуть представлені більш заможні домогосподарства. І ще раз: винити в цьому органи статистики не можна. За таких обставин в обстеженнях досить надійно представлені менш заможні прошарки населення і гірше – більш заможні, що впливає на середні показники та на характеристики децильних угруповань. Подібна картина з обстеженнями домогосподарств притаманна не тільки Україні, а й країнам Євросоюзу, причому найбільша частка відкатників спостерігається у найбільш заможних країнах – Люксембурзі, ФРН. Данії, Швеції, а менший – у країнах з нижчими середніми доходами (Греції, Португалії).

Більшість наведених у статті даних базується на щорічних та квартальних виданнях щодо витрат та доходів домогосподарств [5], їх технічно складно і недоцільно наводити відносно кожного показника. Слід також звернути увагу, що дані обстежень за 2014 р. не включають АР Крим, а за 2015 р. – ще і частину зони проведення антитерористичної операції. Але у статті в основному наводяться середні дані, за якими певні територіальні невідмінності практично мінімальні.

Величезний обсяг інформації щодо доходів та витрат домогосподарств важливий не тільки для широких верств населення. Не менше значення ці відомості мають і для органів влади, в першу чергу – для Міністерства соціальної політики України, для обґрунтування соціально-економічної політики. Але, на жаль, за всі роки виходу цих публікацій ані від теперішнього міністра, ані від його численних попередників не доводилося чути жодного посилання, згадування на ці розробки Держстату. Найбільш активно зазначена інформація використовується в Інституті демографії та соціальних досліджень, який очолює Е. Лібанова.

Доходи домогосподарств. В обстеженнях умов життя домогосподарств використовуються дві категорії доходів: грошові та негрошові (разом – сукупні). Усі дані в обстеженнях умов життя щодо як доходів, так і витрат домогосподарств наводяться у фактичних цінах і майже за всіма показниками спостерігається їх досить вагоме збільшення, наприклад сукупних доходів за півтора

роки – на 26,7%. При цьому не враховується вплив інфляції, однак від таких обстежень цього і не слід вимагати. Водночас для усвідомлення реальних змін у доходах та витратах доцільно, за можливостю, здійснити паралельні розрахунки з огляду на інфляцію.

На грошові доходи у 2015 р. припадало 91,3%, а на негрошові – 8,7% (табл. 1, за даними [5; 6]). У структурі грошових доходів домогосподарств двома найбільш значущими частинами є оплата праці

(чиста, тобто за вирахуванням податку на доходи фізичних осіб, військового податку та соціальних внесків) – 52,8% та пенсії – 23,9%, разом – 76,7%. Частка негрошових доходів відчутно збільшилась у I кварталі 2016 р. за рахунок безготівкових субсидій на енергоресурси та послуги ЖКГ, які домогосподарства здебільшого отримували під час опалювального сезону. При цьому абсолютний розмір цих субсидій зріс з 42 грн у I кварталі 2015 р. до 431 грн у I кварталі 2016 р., тобто у понад 10 разів.

Таблиця 1

**Доходи домогосподарств
(у середньому на місяць у розрахунку на одне домогосподарство)**

(грн)

Показники	Усі домогосподарства				Домогосподарства, в яких були такі доходи				
	2014 р.	2015 р.	I кв. 2016 р.	II кв. 2016 р.	2014 р.	2015 р.	I кв. 2016 р.	II кв. 2016 р.	% до 2015 р.
Сукупні доходи, у т. ч.:	4471	5122	5695	5663	x	x	x	x	x
1. Грошові доходи, з них:	4161	4676	4764	5104	x	x	x	x	x
– оплата праці	2228	2471	2583	2782	3176	3509	3966	4215	70,4
– пенсії	1044	1117	1191	1217	1914	2047	2166	2210	54,6
– підприємництво, самозайнятість	239	286	284	307	2859	3720	4094	4356	7,7
– допомога родичів, інших осіб	203	286	323	297	321	440	796	798	65,0
– продаж сільгосппродукції	149	178	132	180	673	774	132	1282	14,0
2. Негрошові доходи, з них:	310	446	931	559	x	x	x	x	x
– сільгосппродукція особистих підсобних господарств	210	268	366	257	353	456	696	479	58,7
– продтовари від родичів, інших осіб	65	91	117	105	109	147	296	267	62,1
– безготівкові енергосубсидії та послуги ЖКГ	19	68	431	173	91	220	1124	473	31,1
<i>Довідково</i>									
Середній обмінний курс, грн / долар США	11,89	21,84	25,67	25,26	x	x	x	x	x
Реальні наявні доходи населення до попереднього року, %	–11,5	–22,2	...	...	x	x	x	x	x
Кількість домогосподарств, тис. од.	14455	15074	15033	15033	x	x	x	x	x
Середній розмір домогосподарств, осіб	2,59	2,59	2,58	2,58	x	x	x	x	x
Кількість обстежених домогосподарств, од.	8814	9097	8523	8330	x	x	x	x	x

Показники доходів (як і витрат) домогосподарств розробляються у двох варіантах, між якими існують суттєві відмінності. І їх необхідно усвідомлювати залежно від цілей сприйняття та аналізу. Дані обстежень розраховують, по-перше, у середньому по всіх домогосподарствах і, по-друге, по домогосподарствах, в яких були такі доходи (чи витрати). Так, не у всіх домогосподарствах є працюючі особи або пенсіонери. Оплата праці як джерело доходів у 2015 р. була у 70,4% домогосподарств і складала для них середньомісячно 3509 грн порівняно з 2471 грн по всіх домогосподарствах. Щодо пенсій, які дорівнювали 2047 грн, то їх отримували 54,6% домогосподарств. Причому слід усвідомлювати, що в цих домогосподарствах могло бути не тільки по одному пенсіонеру або працюючому. І тому середня пенсія або оплата праці на одну таку особу буде меншою. Так, якщо середній розмір встановленої пенсії на початок 2016 р. становив 1700 грн, то у I кварталі 2016 р. у домогосподарствах, в яких є пенсіонери, розмір пенсій складав 2210 грн.

Доходи від підприємництва та самозайнятості, а це малий та середній бізнес, по всіх домогосподарствах відносно невеликі – у середньому лише 286 грн на місяць у 2015 р. Але це джерело доходів мали лише 7,7% домогосподарств, надходження в яких становили 3720 грн, тобто навіть дещо більше, ніж оплата праці (3509 грн). Для сьогоденної України характерно, що майже дві третини (65,0%) домогосподарств отримували грошові доходи від родичів та інших осіб (мабуть, вагому частину тут складають грошові надходження від працюючих за межами країни). Крім того, по всіх домогосподарствах України у 2015 р. грошові доходи від продажу сільгосппродукції становили доволі незначну величину – 178 грн на місяць, або лише 3,8% грошових доходів. Але у 14% домогосподарств, які мали доходи від реалізації агропродукції, вони складали в середньому на місяць 774 грн, тобто співвідношення дорівнює 4,3 раза. У II кварталі 2016 р., коли з'явилися продукти нового врожаю, ці доходи становили, відповідно, 180 грн та 1282 грн, а відповідне співвідношення – 7,1 раза.

У 2015 р. зростання середньомісячних грошових доходів в усіх домогосподарствах за трьома основними компонентами (оплата праці, пенсії, самозайнятість і підприємництво) становило 110,3%, а з урахування середньорічної інфляції (148,7%) вони скоротилися реально на 25,9% (110,3 : 148,7). За I квартал 2016 р. грошові доходи виросли до 2014 р. на 13,5%, а у II кварталі – на 22,6%, проте з урахуванням інфляції вони були нижчими, ніж у 2014 р. на 24,8% у I кварталі та на 21,6% – у II кварталі.

Приблизно такі самі показники дають розробки департаменту національних рахунків та макроекономічної статистики Державної служби ста-

тистики України. Цей департамент оприлюднює річні та квартальні показники реальних наявних доходів населення порівняно з аналогічним періодом минулого року. Наявні доходи визначаються як максимальний обсяг доходів, які призначені домашніми господарствами для придбання споживчих товарів та оплати послуг ([7, с. 370]). У 2015 р. реальні (тобто, з урахуванням інфляції) наявні доходи населення скоротилися на 22,2% проти 2014 р. Ця цифра близька до вищенаведеної (–25,9%), що можна пояснити певними розбіжностями в методології розрахунків і тим, що показники доходів домогосподарств за даними обстеження базуються на вибірковій сукупності, а макростатистика передбачає охоплення всього населення України і розробляє свої показники на кілька місяців раніше, ніж результати обстежень доходів та витрат домогосподарств. Квартальні показники реальних доходів населення співвідносяться з аналогічними кварталами попереднього року, а не середньоквартальними даними попереднього року. У I кварталі 2016 р. реальні доходи скоротилися на 14,9%, у II кварталі зросли на 5,6% і у III кварталі 2016 р. вони збільшилися на 7,3% [8].

Ураховуючи особливу увагу суспільства до витрат на оплату енергоносіїв та послуг ЖКГ, які значно зросли, доцільно зупинитися на їх відображенні в обстеженнях домогосподарств. У цих обстеженнях до грошових доходів домогосподарств включають субсидії та пільги готівкою, яку отримують в основному, як компенсацію за придбання вугілля. Це досить незначні суми у загальних грошових доходах усіх домогосподарств. Так, у 2015 р. у середньому за місяць вони становили лише 2,57 грн і їх отримували переважно у сільських домогосподарствах – 5,37 грн. У великих містах цей показник дорівнював лише 6 копійок, а у малих містах – 2,35 грн. Отримувати ці кошти мали можливість лише домогосподарства, які офіційно зверталися за енергосубсидією. У 2014 р. таких домогосподарств було 1,8%, середній розмір виплат становив 58 грн., а у 2015 р., відповідно, 2,2% домогосподарств за двократного зростання компенсації – до 115 грн.

Значно більшими є безготівкові субсидії та пільги, які в обстеженнях домогосподарств трактуються як частина негрошових доходів. Їх розміри та питома вага у загальних доходах стрімко зростають, як і частка домогосподарств, які їх отримують. Зрозуміло, що найбільші суми субсидій припадають на опалювальний сезон – перший та четвертий квартали року. У другому та третьому кварталах вони приблизно вдвічі менші, але також досить істотні. У I кварталі 2016 р. ці субсидії та пільги по всіх домогосподарствах складали на місяць 430 грн і були в десять разів більшими, ніж у I кварталі 2015 р. (42,4 грн.) та у 16 разів більшими за виплати у I кварталі 2014 р. (26,4 грн). Відчут-

но зростає і частка домогосподарств, які їх отримують: за даними I кварталу вона становила 20,3% у 2014 р., 20,6% – у 2015 р. та 38,3% – у 2016 р. Також різко збільшилася величина субсидій у домогосподарствах, які їх отримують: у I кварталі 2014 р. – 137 грн на місяць, у 2015 р. – 205 грн і у 2016 р. – вже 1124 грн.

Між домогосподарствами великих, малих міст та сіл частки й абсолютні величини субсидій не дуже різняться. А значні й досить неочікувані різниці існують за децильними дохідними групами. Так, якщо у I кварталі 2016 р. у середньому по всіх домогосподарствах України вони становили 430 грн на місяць (7,6% сукупних доходів), то у першій (з найбільш низькими доходами) групі – лише 109 грн, або 7,4% її сукупних доходів, а найбільшими були у восьмій – 731 грн, або 10,8% сукупних доходів, та у дев'ятій – відповідно 725 грн та 9,7% доходів. У найвищій, десятій групі аналізовані величини були трохи меншими (відповідно, 641 грн та 6,3% доходів).

Витрати домогосподарств. У методологічному плані витрати домогосподарств теж розподіляються на грошові та негрошові, а за характером використання – на споживчі та неспоживчі, які формують

у сумі сукупні витрати. Зокрема, до негрошових витрат належить оціночна вартість продуктів харчування, отриманих з особистого підсобного господарства, і безготівкові субсидії та пільги.

В обстеженнях домогосподарств показники витрат (як і доходів) наводяться у фактичних цінах, а отже, вони переважно можуть характеризувати структурні зміни, а не реальну динаміку, для чого потрібно їх перерахувати в постійні ціни. Це нескладно зробити щодо грошових споживчих витрат, які становлять більше 80% усіх сукупних витрат і цілком придатні для загальних оцінок.

Оскільки йдеться про дані, які наводяться за рік та за квартали, для перерахунків необхідно використовувати індекс споживчих цін (далі – ІСЦ) за відповідний період, а не більш розповсюджені ІСЦ на певні дати (здебільше до грудня попереднього року чи до попереднього місяця).

Розподіл споживчих витрат домогосподарств за окремими групами базується на Міжнародній класифікації індивідуального споживання за цілями, що використовується в країнах Євросоюзу, зокрема для обчислення ІСЦ. Значення показників та результати розрахунків наведені у табл. 2 (за даними [5]).

Таблиця 2

Витрати домогосподарств
(у середньому на місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

(грн)

Показники	2014 р.	2015 р.	I кв. 2016 р.	II кв. 2016 р.	II кв. 2016 р. до 2014 р., %		
					номінальні	ІСЦ	реальні
Сукупні витрати, у т. ч.	4049	4952	5823	5872	145,0	х	х
1. Споживчі витрати,	3707	4602	5501	4945	133,4	х	х
з них: грошові споживчі витрати, у т. ч.:	3338	4086	4504	4266	127,8	156,2	81,8
– продукти харчування, безалкогольні напої	2097	2634	2932	2846	135,7	х	х
з них: грошові	1766	2207	2387	2367	134,0	147,1	91,1
– алкогольні напої та тютюнові вироби	138	160	159	164	118,8	138,5	85,8
– одяг та взуття	246	281	264	261	106,1	139,5	76,1
– житло, вода, електроенергія, газ, інші види палива	383	578	1131	666	173,9	265,8	65,4
Довідково: оплата житла, комунальні витрати	327	504	1081	612	187,2	х	х
у т. ч.: субсидії та пільги	19	68	431	173	910,5	х	х
– предмети домашнього побуту, побутова техніка, поточне утримання житла	92	95	90	93	101,1	149,6	67,6
– охорона здоров'я	146	186	264	211	144,5	144,6	99,9
– транспорт	174	185	183	199	114,4	144,1	79,4
– зв'язок	112	118	122	129	115,2	107,7	107,0
– культура і відпочинок	71	76	63	73	102,8	146,8	70,0
– освіта	46	56	71	43	93,5	122,5	76,3
– харчування поза домом	73	75	75	89	118,7	105,3	112,7
2. Неспоживчі витрати, з них:	342	350	322	427	124,9	х	х
– допомога родичам та іншим особам	148	153	143	36	159,5	х	х
– вклади в банках, купівля акцій	132	126	123	123	93,2	х	х

За даними макростатистики, у національних рахунках кінцеві споживчі витрати домогосподарств, які включають і негрошову частину споживчих витрат, скоротилися у 2015 р. порівняно з 2014 р. на 20,2%, і трохи менше у грошовій частині – на 18,0%. При значному реальному скороченні витрат після 2014 р. і вимушеній необхідності оплачувати житлово-комунальні витрати, які зросли у 2015 р. у 2,15 раза та у II кварталі 2016 р. – у 2,65 раза, населення за можливості прагнуло не скорочувати насамперед витрати на охорону здоров'я та продукти харчування. Реальні витрати на охорону здоров'я вдалося утримати, а грошові витрати на продукти харчування та безалкогольні напої за півтора роки скоротилися на 8,9%. Зазначимо, що витрати на харчування на одну особу на день з урахуванням харчування поза домом з урахуванням вартісної оцінки продуктів, отриманих із присадибних ділянок та від родичів, у II кварталі 2016 р. склали 37,5 грн, з них грошові – 31,3 грн.

По більшості непершочергових витрат у всіх домогосподарствах реальне зниження ще більше: по транспорту – на 20,6%, культурі та відпочинку – на 30,0%, освіті – на 23,7%, поточному утриманню житла та придбанню побутової техніки – на 32,4%.

Щодо реального зменшення витрат домогосподарств на житло, воду, електроенергію, газ, опалення у II кварталі 2016 р. порівняно з середньомісячними даними 2014 р., то воно пояснюється тим, що це був неопалювальний період і тому витрати за цією групою видатків були майже удвічі меншими, ніж в опалювальний період. Отже, для цієї групи доцільніше порівняти середньомісячні витрати за перше півріччя 2016 р. (899 грн) із середньомісячними витратами у 2014 р. (383 грн). Бачимо, що останні є у 2,35 раза меншими. Саме по цій групі витрат за півтора роки найбільше зросли тарифи, які відображуються в ІСЦ. Також зростають обсяги енергосубсидій та пільг з оплати послуг ЖКГ: у 2014 р. – 19 грн на місяць; у 2015 р. – 69 грн на місяць; у I кварталі 2016 р. (тобто в опалювальний період) – 430 грн; у II кварталі 2016 р. (неопалювальний період) – 173 грн. Ці дані стосуються усіх домогосподарств. А для тих, що отримують ці субсидії та пільги, їх частка постійно зростає, а розмір суттєво збільшується. Так, якщо у 2014 р. субсидії, отримувані 21,0% домогосподарств, дорівнювали 91 грн на місяць, то у I кварталі 2016 р. середня нарахована величина субсидії збільшилась у 12,7 раза до 1157 грн і таких домогосподарств стало 38,3%.

У річних та кварталних публікаціях значне місце приділяється більш розгорнутим даним про витрати домогосподарств залежно від їх чисельного складу, наявності дітей, рівня матеріальної забезпеченості та інших соціально-економічних аспектів. Раніше більшість показників наводились у розрахунку на одну особу. Але з 2011 р. при розра-

хунках середньодушових показників почала використовуватися шкала еквівалентності, зумовлена наявністю в домогосподарствах умовно-постійних витрат (плата за житло, паливо, придбання товарів тривалого користування тощо). Ця шкала повинна відображати зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при збільшенні його розміру та зміні складу. В еквівалентних розрахунках перший член домогосподарства має коефіцієнт 1,0, а всі інші – 0,7, отже, наприклад, домогосподарство з трьох осіб має в своєму складі 2,4 умовні особи: $1,0 + 0,7 + 0,7 = 2,4$). Такі еквівалентні розрахунки використовуються і в країнах Євросоюзу. Цей підхід дійсно певною мірою має сенс, але є доречним далеко не для всіх розрахунків. Так, навряд чи в домогосподарстві, що складається з двох дорослих осіб – чоловіка та жінки – витрати на одяг та взуття, продукти харчування другого члена домогосподарства зменшуються на 30%. Тому було б доцільно в подальшому наводити такі розрахунки у двох варіантах – з урахуванням і без урахування шкали еквівалентності. Практично для цього в таблицях потрібно додати лише один рядок.

Звичайно, варто проаналізувати, як позначається інфляція та падіння реальних доходів громадян на найбільш соціально незахищених групах населення. Це можна зробити не за кварталними даними, а за значно більшими за обсягом результатами розробок річних обстежень.

Харчування. В обстеженнях умов життя домогосподарств щодо харчування, витрати на яке є найбільшими за часткою, крім деталізованих грошових показників наводяться також дані у натуральному вираженні (тобто скільки харчових продуктів кожної групи споживається на місяць однією особою. А у щорічних публікаціях щодо доходів і витрат домогосподарств вміщується окремий розділ, який характеризує енергетичну цінність і зміст поживних речовин у спожитих харчових продуктах (у перерахунку на первинний продукт). Ця інформація приведена у табл. 3 (за даними [5]).

У 2015 р. порівняно з попереднім роком споживання всіх продуктів харчування скоротилося й найбільше – споживання риби та рибопродуктів, переважно імпортних, за якими середньорічний ІСЦ особливо зріс (160,9%, порівняно з 145,9% по всіх продуктах харчування та безалкогольних напоях), а також фруктів, ягід, винограду, горіхів, де також велика імпортована частина (зростання ІСЦ становило 172,4%). Упродовж першої половини 2016 р., за якою вже є інформація, споживання продуктів харчування залишається приблизно на рівні попереднього року, відображаючи певні сезонні особливості виробництва і споживання, насамперед щодо овочів та фруктів.

**Споживання продуктів харчування в домогосподарствах
(у середньому на місяць на одну людину)**

(кг)

Продукти харчування	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	
						I квартал	II квартал
М'ясо і м'ясопродукти	3,3	4,4	5,1	4,9	4,6	4,7	4,7
Молоко і молокопродукти	17,1	21,7	19,2	20,3	19,8	19,3	20,2
Яйця, штук	18	21	20	20	19	19	21
Риба і рибопродукти	1,3	1,8	1,8	1,6	1,2	1,3	1,2
Цукор	3,5	3,6	3,0	3,0	2,8	2,6	2,8
Олія та інші рослинні жири	1,8	1,9	1,8	1,7	1,6	1,5	1,5
Хліб і хлібопродукти	10,7	10,3	9,3	9,0	8,5	8,7	8,1
Картопля	10,4	9,6	7,7	6,9	6,7	6,3	6,0
Овочі і баштанні	9,5	9,1	9,5	9,0	8,8	6,3	7,1
Фрукти, ягоди, виноград, горіхи	2,5	3,1	3,7	3,7	3,1	3,8	3,2
<i>Додаткова інформація</i>							
Енергетична цінність, ккал	3354	3571	3359	3326	3030	...	...
Зміст споживчих речовин:							
– білки, г	87	93	93	90	84	...	...
– жири, г	131	156	153	146	136	...	...
– вуглеводи, г	467	459	409	398	374	...	...

У споживанні окремих продуктів харчування існують досить значні відмінності між міськими та сільськими домогосподарствами і, як і слід було очікувати, між децильними групами. Так, у 2015 р. у домогосподарствах великих міст порівняно з сільськими споживалося на одну особу в 1,4 раза більше м'яса та м'ясопродуктів і у 1,8 раза – фруктів. Приблизно однаковим було споживання риби та рибопродуктів, яєць, масла й олії. У сільських домогосподарствах споживалося більше молока і молочних продуктів у 1,1 раза, цукру, меду та цукру у кондитерських виробках – в 1,2 раза, овочів, картоплі, грибів – у 1,3 раза та сала – удвічі (дані за 2015 рік, [5, 283]).

Якщо ж порівняти споживання харчових продуктів у 2015 р. по децильних групах залежно від рівня середньодушових загальних доходів, то у першій групі (з найнижчими доходами) воно було меншим, ніж у десятій (з найвищими доходами) настільки: хліб та хлібопродукти – у 1,15 раза; м'ясо і м'ясопродукти – у 2,2 раза; риба і рибопродукти – у 1,8 раза; молоко і молокопродукти – у 2,0 раза; яйця – в 1,25 раза; масло – удвічі; сало та інші тваринні жири – в 1,25 раза; олія – в 1,15 раза; фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кавуни, дині – у 2,3 раза (найбільша різниця за продуктовими групами); овочі, картопля, гриби – в 1,4 раза; цукор (включаючи цукор у кондитерських виробках), мед – в 1,4 раза. Щодо енергетичної цінності (у ккал), то співвідношення становить 1,45 раза (дані за 2015 рік, [5, с. 309, 329]).

Узагалі в Україні споживання більшості найцінніших продуктів харчування на сьогодні відчутно нижче, ніж чверть століття тому (у 1990 р.). Ці розрахунки проводяться в департаменті статистики сільського господарства та навколишнього середовища Держстату. Так, споживання м'яса та м'ясопродуктів на особу у 2015 р. було на 25% меншим, ніж у 1990 р. (при цьому значно скоротилися частки яловичини та свинини й вагомо збільшилася частка м'яса птиці), молока і молочних продуктів – на 40%, риби та рибопродуктів – на 54%, тобто навіть більше, ніж удвічі, цукру – на 23%. Майже не змінилося споживання яєць (+1%), картоплі (–1%), фруктів, ягід, винограду (+2%). На 16% зросло споживання олії, овочів і баштанних – на 30%. А загальна калорійність спожитих продуктів скоротилася на 22% – з 3597 ккал на добу у 1990 р. до 2799 ккал на особу у 2015 р. (дані за 2015 рік, [9, с. 9, 11]).

Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів. У рамках загальної програми обстеження умов життя домогосподарств Держстат щорічно збирає дані щодо самооцінки їх матеріального становища, які оприлюднюються у відповідних статистичних збірниках ([10]). Важливо підкреслити, що ці матеріали являють собою суб'єктивне визначення окремими групами домогосподарств таких питань: чи достатньо одержуваних доходів для задоволення основних потреб; як нестача коштів обмежує споживчі можливості; ряд інших близьких характеристик.

Основні підсумки цього обстеження за 2008, 2013, 2014 та 2015 роки наводяться в табл. 4 (за даними [10]). Можна вважати, що за час існування незалежної України 2008 рік був для населення найбільш сприятливим. У цей рік ВВП досягнув 75% рівня 1990 р. (загалом у світі за цей час він збільшився приблизно в 1,8 раза). У наступному, 2009 р. ВВП скоротився проти попереднього року на 14%, а з 2010 р. по 2013 р. економіка розвивала-

ся дуже повільно і рівня 2008 р. не було досягнуто. У 2014 р. сталося падіння ВВП на 5%, у 2015 р. – ще на 9,9%. У 2016 р. ВВП може зрости десь на 1%. Наразі ВВП України (щоправда, без Криму та зони проведення АТО) становить лише близько 60% від рівня 1990 р. Приблизно таку саму динаміку за ці роки мала і найбільша складова частина ВВП – кінцеві споживчі витрати домогосподарств, які характеризують життєвий рівень громадян.

Таблиця 4

Самооцінка домогосподарствами рівня свого матеріального становища і доходів

(%)

Аспекти оцінки та варіанти відповідей	2008 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.		
				Усього	з них:	
					міські	сільські
Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів:						
– було достатньо й робили заощадження	12,7	10,4	8,0	6,2	5,7	7,3
– було достатньо, але заощаджень не робили	51,8	50,5	46,9	45,7	46,8	43,3
– постійно відмовляли в необхідному, крім харчування	32,9	35,8	41,4	43,2	42,8	43,9
– не вдавалося забезпечити навіть достатнього харчування	2,6	3,3	3,7	4,9	4,7	5,5
Домогосподарства, які за рівнем добробуту зараховують себе до:						
– заможних	0,0	–	–	–	–	–
– середнього класу	1,9	0,8	0,8	0,7	0,9	0,3
– не бідних, але і не до середнього класу	41,2	31,6	28,5	27,0	28,3	24,2
– бідних	56,9	67,6	70,7	72,3	70,8	75,5
Домогосподарства, які вважають, що за останній рік їхнє матеріальне становище:						
– покращилось	9,8	8,1	0,8	0,9	1,0	0,7
– скоріше покращилося*	х	х	2,3	3,5	3,0	4,2
– залишилось без змін	51,9	67,0	30,8	29,9	26,9	36,2
– скоріше погіршилось*	х	х	31,9	32,6	32,1	33,8
– погіршилося	38,3	24,9	34,2	33,1	37,0	25,1
Домогосподарства, які вважають, що наступного року їхнє матеріальне становище:						
– покращиться	4,8	10,3	3,5	5,4	5,7	4,7
– залишиться без змін	37,2	66,0	28,9	41,6	39,7	45,5
– погіршиться	55,9	22,2	65,3	50,3	52,0	46,9
– не змогли відповісти	2,1	1,5	2,3	2,7	2,6	2,9

* Ці можливі відповіді в обстеженнях до 2014 р. не були передбачені.

З даних таблиці видно, що частка домогосподарств, які вважали свої доходи достатніми та мали можливість робити заощадження, скоротилась за ці 7 років удвічі. На одну восьму знизилась частина домогосподарств, які вважали, що їхні доходи достатні для життя, але не дозволяють робити заощадження. У 1,3 раза зросла частина домогосподарств, які постійно відмовлялися собі в найнеобхіднішому, крім харчування, – з 32,9% до 43,2% і в 1,9 раза – тих, які не мали можливості забезпечити навіть достатнє харчування (з 2,6% до 4,9%).

Досить сумно виглядають дані про розподіл домогосподарств за характеристикою добробуту. Заможних у нас начебто й немає. Але це, звичайно, не так, про що свідчать результати недавнього електронного декларування високо посадовцями своїх статків. І тут ще раз слід зауважити, що йдеться про домогосподарства, які погодилися брати участь у цьому обстеженні, побудованому на принципі добровільності. Частка тих, хто вважає себе середнім класом, скоротилась у 2,7 раза – з 1,9% у 2008 р. до мізерних 0,7% у 2015 р. У півто-

ра раз скоротилася частка домогосподарств, які відносять себе до проміжної категорії між “не бідними” та “середнім класом”, – з 41,2% до 27,0%. А частка домогосподарств, які суб’єктивно відносять себе до бідної частини населення, збільшилася в 1,3 раза, з 56,9% до майже трьох четвертих (72,3%).

У блоці питань про те, як змінився матеріальний добробут у 2015 р. порівняно з 2014 р., лише 4,4% домогосподарств зазначили, що він покращився або скоріше покращився, 30% – що він залишився без змін і майже дві третини (65,7%) – що він погіршився або скоріше погіршився. І у відповіді на запитання, як зміниться їх матеріальний стан у 2016 р., 5,4% вказали на очікування, що він покращиться, 41,6% – що залишиться без змін, 50,3% – що погіршиться та 2,7% не змогли дати відповідь.

Ураховуючи, що дані цих вибіркового обстежень базувалися на особистому, суб’єктивному уявленні, цікаво проаналізувати, наскільки різняться ці міркування за регіонами України. Так, у 2015 р. частка домогосподарств, які вважали, що їх доходів було достатньо для життя і на заощадження була мінімальною у Вінницькій області – 0,8%, максимальною – у Луганській, 21,5%. У Києві таких було лише 2,0%, загалом по Україні – 6,2%, а в Івано-Франківській та Херсонській областях та-

ких домогосподарств взагалі не було. Для групи домогосподарств, які вважали, що доходів було достатньо, але заощаджень не робили (Україна – 45,7%) мінімальний показник – у Запорізькій області (1,1%), максимальний – у Київській (81,1%), причому він навіть більше, ніж у Києві (55,6%). Домогосподарств, які постійно відмовлялися собі у найнеобхіднішому, крім їжі, найменша кількість – на Київщині, 15,0%, а найбільша – на Вінниччині, 75,9%. У Києві таких 38,0%, а в цілому по Україні – 43,2%. Домогосподарств останньої групи, яким не вдавалося забезпечити навіть достатнього харчування, найменше – на Львівщині (0,1%), найбільше – у Закарпатті (52,3%). У Києві їх 4,4%, загалом по Україні – 4,9%, а у Київській області таких домогосподарств не було.

Цікаво проілюструвати уявлення громадян України про те, який середньодушовий грошовий дохід відповідає майновому стану середнього класу. Так, 9,0% домогосподарств вважали, що для цього вистачить менше 6 тис. грн на особу на місяць, а 19,8% – що нижньою межею є 22 тис. грн на особу на місяць; середній показник становить приблизно 10 тис. грн. З огляду на те, що курс гривні до долара США в середньому у 2015 р. становив 21,84, наші уявлення про середній клас є дуже скромними.

Список використаних джерел

1. Consumer price index manual: Theory and practice [Electronic resource]. – Access mode : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/presentation/wcms_331153.pdf
2. Household Budget Surveys in the EU. Methodology and recommendation for harmonization [Electronic resource]. – Access mode : <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-manuals-and-guidelines/-/KS-BF-03-003> – Screen title.
3. Конвенція про статистику праці № 160 (укр/рос) [Електронний ресурс] / Міжнародний документ від 25.06.1985 р. № 160; Ратифікація від 03.05.1990 р. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_055
4. Бюджети сімей робітників, службовців Української РСР : [стат. зб.] – К. : ЦСУ УРСР, 1971. – 152 с.
5. Витрати і ресурси домогосподарств України. Доходи та умови життя. Ukrstat.org – публікація документів Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm – Назва з титул. екрана.
6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index> – Назва з титул. екрана.
7. Статистичний щорічник України за 2014 рік : [стат. зб.] [Електронний ресурс] / за ред. І. М. Жук ; Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm – Назва з титул. екрана.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу на 30.12.2016 року : <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
9. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Сільське, лісове та рибне господарство. Ukrstat.org – публікація документів Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm – Назва з титул. екрана.
10. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. Доходи та умови життя. Ukrstat.org – публікація документів Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm – Назва з титул. екрана.

References

1. Consumer price index manual: Theory and practice. *www.ilo.org*. Retrieved from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/presentation/wcms_331153.pdf [in English].
2. Household Budget Surveys in the EU. Methodology and recommendation for harmonization. *ec.europa.eu*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-manuals-and-guidelines/-/KS-BF-03-003> [in English].
3. Konventsiiia pro statystyky pratsi № 160 [Labour Statistics Convention 1985]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_055 [in Ukrainian].
4. (Ed.). (1971). Biudzhety simei robitnykiv, sluzhbovtziv Ukrainskoi RSR [Budgets of workers and employees families in the Ukrainian SSR. Statistical Yearbook]. Kyiv: [in Ukrainian].
5. Ukrstat.org – publykatsiia dokumentiv Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Dokhody ta umovy zhyttia. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy [Ukrstat.org – publication of documents of the State Statistics Service of Ukraine. Income and living conditions. Expenditure and resources of households of Ukraine]. *ukrstat.org*. Retrieved from http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm [in Ukrainian].
6. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official site of National Bank of Ukraine]. *www.bank.gov.ua*. Retrieved from <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index> [in Ukrainian].
7. Zhuk, I. M. (Ed.). (2015). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2014 rik: stat. zb. [Statistical Yearbook of Ukraine. 2014]. *ukrstat.org*. Retrieved from http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm [in Ukrainian].
8. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved on 30.12.2016 from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. Ukrstat.org – publykatsiia dokumentiv Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Silske, lisove ta rybne hospodarstvo. Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy [Ukrstat.org – publication of documents of the State Statistics Service of Ukraine. Agriculture, forestry and fishing. Balance and consumption of basic meal products by population of Ukraine] *ukrstat.org*. Retrieved from http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm [in Ukrainian].
10. Ukrstat.org – publikatsiia dokumentiv Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Dokhody ta umovy zhyttia. Samootsinka domohospodarstvamy Ukrainy rivnia svoikh dokhodiv [Ukrstat.org – publication of documents of the State Statistics Service of Ukraine. Ukraine Households Self-Perceived of Their Income]. *ukrstat.org*. Retrieved from http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm [in Ukrainian].

А. Ф. Ревенко,
доктор экономических наук, профессор

Доходы и расходы домохозяйств Украины за период 2015 год – первая половина 2016 года

Рассматриваются принципы организации и практика проведения осуществляемых Государственной службой статистики Украины обследований условий жизни домохозяйств. Анализируются изменения доходов и расходов домохозяйств за 2015 – первую половину 2016 годов и влияние на них инфляции. Также показано потребления населением основных продуктов питания и самооценка домохозяйствами своего материального положения.

Ключевые слова: *доходы домохозяйств, расходы домохозяйств, обследования условий жизни домохозяйств, потребление продуктов питания, самооценка уровня доходов, материальное благосостояние.*

A. P. Revenko,
DSc in Economics, Professor

Incomes and Expenditures of Ukrainian Households from 2015 till Earlier Half of 2016

Principles of organization and practice of the surveys devoted to living conditions of households, conducted by the State Statistics Service of Ukraine, are studied. Change in the households' incomes and expenditures from 2015 till earlier half of 2016 and the impact of inflation on them is analyzed. Consumption of basic foods by the population and self-assessment of material condition by the households is shown.

It is demonstrated that studies of households' incomes and expenditures constitute the most significant part of broader surveys devoted to living conditions of households. These surveys meet all the international requirements, including recommendations of the International Labor Organization "Consumer Price Indices",

approved at the end of 2003, and Eurostat recommendations “Household Budget Surveys in the EU. Methodology and Recommendation for Harmonization”.

It is emphasized that the household surveys need to cover the expenditures on electricity and utility services, bearing in mind the society’s concern with them. In these surveys, monetary incomes of the households include minor subsidies and discounts in cash, received, by large, as a compensation for the purchased coal.

The need for recalculating the expenditures in “constant prices” is justified: because in the household surveys these expenditures are given in reported prices, they may measure the structural change rather than the real dynamics.

Average monthly per capita consumption of foods by the households is analyzed in terms of primary product. It is demonstrated that consumption of selected categories of foods features a wide gap between urban and rural households, and, expectedly, between decile groups of the households.

The analysis covers data on self-assessment of incomes by the households, collected through the program for survey on living conditions of households, conducted by the State Statistics Service annually. It should be stressed that these data are based on subjective judgments on whether or not the disposable income suffices to satisfy basic and related needs.

Keywords: *households’ incomes, households’ expenditures, survey on living conditions of households, consumption of foods, self-assessment of incomes, material well-being.*

Бібліографічний опис для цитування:

Ревенко А. П. Доходи та витрати домогосподарств України за період 2015 рік – перша половина 2016 року / А. П. Ревенко // Статистика України. – 2016. – № 4. – С. 33–43.